

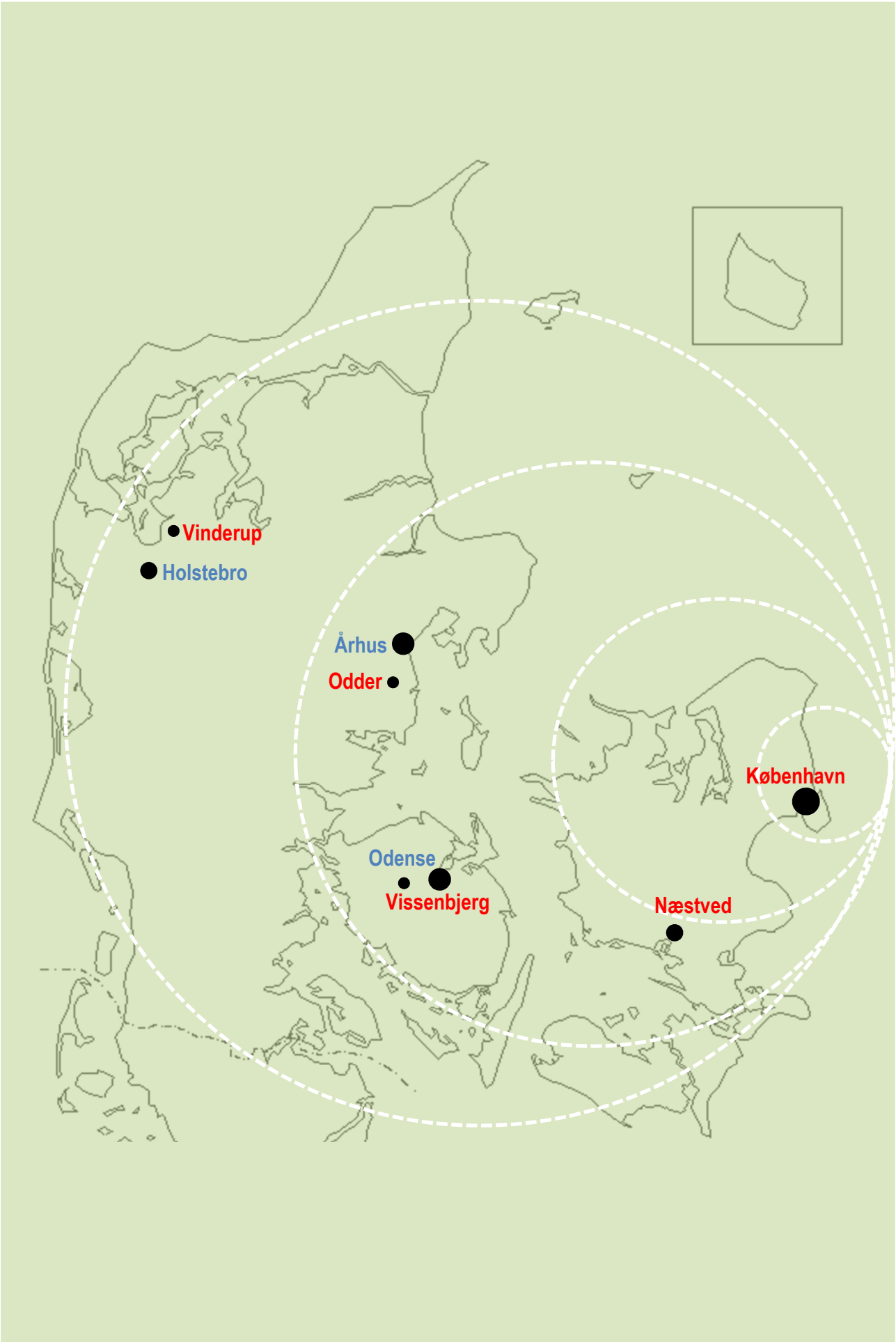
Hvad ved vi nu

– om danske talesprog?

Redigeret af Frans Gregersen og Tore Kristiansen

SPROGFORANDRINGSCENTRET

Denne artikel er kapitel 1 i bogen
Hvad ved vi nu – om danske talesprog?
(red. F. Gregersen og T. Kristiansen)
Sprogforandringscentret 2015.

1 Sprogforandring og sprogholdninger

TORBEN JUEL JENSEN, TORE KRISTIANSEN OG MARIE MAEGAARD

DER ER to helt grundlæggende spørgsmål ved sprogforandring som vedbliver at være på den ene side interessante og på den anden side svære at besvare for sprogvidenskaben. Det drejer sig om *hvordan* og *hvorfor* sprogforandring foregår. Det er naturligvis helt centrale spørgsmål for Sprogforandringscentret, og i dette kapitel vil vi se nærmere på hvordan og hvorfor sprogforandringer i dansk talesprog finder sted.

Vi vil tage udgangspunkt i to forskellige spredningsprocesser som illustrerer to forskellige typer af udviklinger. Den første er en dialektudtyndingsproces hvor vi fokuserer på hvordan lokale dialekttræk udskiftes med standardtræk over tid og fra generation til generation. Den anden er en proces hvor nye former spredes fra København til resten af landet hvor de fortrænger ældre former – i dette tilfælde ikke dialektale former men andre standardformer – for senere igen at aftage når brugen aftager i København. Den første udvikling er et eksempel på en typisk dialektudtyndingsproces, mens den anden illustrerer hvordan resten af landet ser ud til at reagere meget følsomt på ændringer i København.

Til sidst i kapitlet kommer vi ind på hvordan sprogholdninger tilsyneladende spiller en stor rolle for sprogforandringer i dansk, og vi diskuterer mediernes mulige indflydelse.

Sprogforandring

Modeller for sprogforandring bygger ofte på billedsprog. For eksempel kan man blive ”smittet” med et nyt sprogtræk, sprogtræk kan sprede sig ”som ringe i vandet” fra et centrum, eller træk kan ”hoppe” fra større til mindre byer. En af de mest etablerede modeller for sprogforandring er netop den sidstnævnte model der handler om både udbredelsescentrummets størrelse, størrelsen af de steder forandringen spredes til, og den geografiske afstand mellem stederne. Ideen er at forandringer ikke blot spreder sig hen over landskabet som ringe i vandet, men at de spreder sig fra større til mindre byer, for til sidst at sprede sig helt ud på landet. I Danmark ville man altså

kunne forestille sig at forandringer begynder i København for derefter at sprede sig til Århus og derefter til Ålborg, Odense osv. Ifølge denne model ville nye træk altså sprede sig til fx Århus før de nåede til fx Osted på Midsjælland, selv om Osted ligger meget tættere på København, fordi Århus er en langt større by end Osted. Vi går ikke i detaljer med modellen her, men den inkorporerer både afstand og størrelse.

Det ville være oplagt for et projekt som det vi har på Sprogforandringscentret, at afprøve modellen, men desværre gør de byer vi arbejder med, det ikke muligt at teste modellen – altså at undersøge om afstand eller størrelse er det afgørende for om et træk opnår høj grad af brug et givent sted. Med København som udbredelsescentrum gælder det for byerne i Sprogforandringscentrets primære materiale at de fordeler sig så de bliver mindre og mindre jo længere fra København de ligger, nemlig i rækkefølgen: København > Næstved > Odder > Vinderup. Dermed vil vi både ud fra en afstandsmodel (”ringe i vandet”) og en størrelsesmodel forvente at nye træk vil sprede sig fra øst mod vest i rækkefølgen angivet ovenfor. Vi kan altså ikke teste hvilken model der passer bedst, men vi kan stadig undersøge hvordan sprogforandringer spredt sig i Danmark.

De to typer af udviklinger vi undersøger, baserer sig på to former for variation – en grammatisk/leksikalsk og en grammatisk/fonetisk (udtalemæssig).

Generisk anvendte pronominer

Med et generisk anvendt pronomen (stedord) menes et pronomen som anvendes uden specifik reference til taleren, tilhøreren eller en tredje person (i ental eller flertal) men med reference til en ikke nærmere defineret gruppe af mennesker – i visse tilfælde alle mennesker. I standarddansk er det pronomen som hyppigst anvendes på denne måde, pronominet *man* (se Eksempel 1). *Man* må anses for et dedikeret generisk pronomen idet det kun vanskeligt kan anvendes med ikke-generisk reference, dvs. med henvisning til en specifik, identificerbar person.

I de traditionelle dialekter anvendes *man* kun på Sjælland mens *man* i de jyske dialekter i stedet har anvendt pronominerne *en* og *den* (se Eksempel 2). *En* anvendes dog også i standarddansk idet *man* kun kan anvendes som subjekt (grundled); hvis pronominet med generisk reference har andre funktioner i sætningen, fx objekt (genstandsled), anvendes i stedet *en* (se Eksempel 3). Vores undersøgelse har i øvrigt vist at anvendelsen af *en* med subjektsfunktion som i (2) kun ses hos informanterne fra Vinderup og selv her er uhyre sjældent forekommende.

- (1) **man** behøver bare at tage med bussen for at høre at de unge taler utrolig dårligt
- (2) skal **en** så by om æ aften sommetider så bliver der altså ikke meget tid til at # til at lave noget [tjene penge ved erhvervsarbejde]
- (3) de bad faktisk **en** om at vaske fingre hele tiden

I de seneste årtier har en generisk anvendelse af 2. persons-pronominet *du* også vundet frem:

- (4) vi oplever og udvikler os jo vildt forskelligt ikke og der dukker jo noget op nogle gange fra barndommen eller fra tidligere som **du** skal have sorteret i ikke eller helst have sorteret i ikke hh det er skægt synes jeg sådan noget
- (5) og dengang skulle man ikke nødvendigvis have studentereksamen for at komme ind på seminariet **du** kunne faktisk komme med med # der fra tredje real

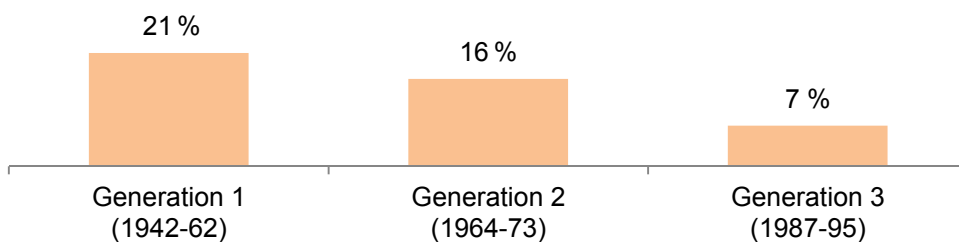
*Du'*erne i (4) og (5) henviser ikke specifikt til tilhøreren som i pronominets anvendelse som 2. persons-pronomen, men til en generaliseret person. I (4) er det således ikke specifikke situationer der beskrives, men generelle 'lov-mæssigheder' som ifølge taleren i lige så høj grad gælder for alle andre personer som for tilhøreren. I (5) kan tilhøreren slet ikke siges at være inkluderet i referencen på det rent faktuelle plan eftersom realeksamen var afskaffet på det tidspunkt hun gik i skole (taleren, som er væsentligt ældre end tilhøreren, beskriver forhold i forbindelse med sit uddannelsesvalg).

Det er omdiskuteret hvorvidt denne anvendelse af *du* er ny i dansk. Som det vil blive beskrevet i det følgende, er der dog ingen tvivl om at anvendelsen af *du* med generisk reference er steget over hele landet i perioden fra 1970'erne og frem. Det har derfor været oplagt at inddrage dette sproglige træk i Sprogforandringscentrets studier af hvor sprogforandringer starter, og hvordan de spreder sig i landet over tid.

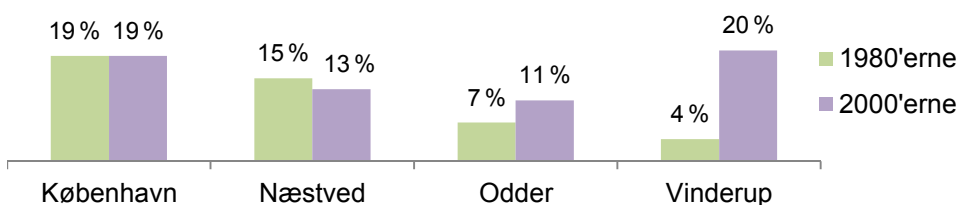
Når man skal undersøge om generisk *du* anvendes mere nu end tidligere, er det ikke nok at tælle hvor mange gange talerne anvender generisk *du*. Et højere antal generiske *du'*er i de nye optagelser sammenlignet med de gamle optagelser betyder nemlig ikke nødvendigvis at generisk *du* som sådan har vundet frem; det kunne også skyldes at talerne i højere grad i de nye end i de gamle optagelser generaliserer, dvs. taler på en måde som indebærer at de henviser til en ikke nærmere specificeret gruppe af mennesker. For at undersøge om det generiske *du* har ændret status i sprogbrugen, er det derfor nødvendigt at se bredt på anvendelsen af pronominer med generisk betydning –

og så undersøge om andelen af *du* har ændret sig. Som vi har været inde på, er der en række pronominer ud over *du* der kan anvendes med generisk betydning i dansk. Undersøgelsen har imidlertid vist at det stort set udelukkende er *man*, *du* og *en* der anvendes med generisk betydning i moderne dansk talesprog. Da *en* som nævnt stort set udelukkende anvendes til at supplere *man* i situationer hvor pronominet anvendes som objekt, behandler vi *man* og *en* som én form, og i det følgende vil vi således se på generisk anvendte pronominer som en såkaldt binær variabel: *du* over for *man/en*.

I den del af Sprogforandringscentrets korpus som vi inddrog i denne undersøgelse, er der hele 31.908 forekomster af generisk anvendte pronominer, hvoraf 16 % udgøres af pronominet *du*. Alle disse forekomster blev analyseret for en række sproglige faktorer som har betydning for valget af *du* versus *man/en* (fx om pronominet anvendes som subjekt eller ej, og om adressaten er inkluderet i referencen på det faktuelle plan). Dem vil vi ikke komme ind på her hvor fokus er på hvordan *du* spredes i tid og geografi. For at danne os et billede af det ser vi på hvordan brugen af *du* og *man* fordeler sig på tre ikke-sproglige variabler. I Figur 1 vises dette for tre *generationer* (inddelt efter informanternes fødselsår: 1942–62, 1964–73, 1987–95); i Figur 2 for fire *optagelsessteder* (København, Næstved, Odder, Vinderup) på to *optagetidspunkter* (1980'erne og 2000'erne). Kun andelen af *du* er angivet i figurerne.

Figur 1: Andel af *du* i tre generationer (samlet resultat for København, Næstved, Odder og Vinderup i 1980'erne og 2000'erne).

Figur 2: Andel af *du* i København, Næstved, Odder og Vinderup i 1980'erne og 2000'erne (samlet resultat for alle tre generationer).

Ud fra beskrivelsen ovenfor ville man umiddelbart forvente en stigning i anvendelsen af *du* i perioden fra de gamle optagelser i 1980'erne til de nye optagelser fra 2000'erne, og eftersom det normalt er den yngre del af befolkningen der fører an i sprogforandringsprocesser, ville man også forvente at anvendelsen af *du* stiger med talerens fødeår. Som det fremgår af figurerne, er dette dog slet ikke tilfældet når det gælder fødeår, idet anvendelsen af *du* faktisk er væsentligt højere hos de ældre end de yngre informanter, og mht. optagetidspunktet gælder det at det kun er i Vinderup og Odder at der ses en stigning i anvendelsen af *du* fra de gamle til de nye optagelser. I optagelserne fra 1980'erne ses et tydeligt mønster: Københavnerne fører an efterfulgt af Næstved-informanterne, mens informanterne fra den vestligste lokalitet, Vinderup, bruger mindst *du*. I optagelserne fra 2000'erne er dette geografiske mønster langt mindre udpræget, og anvendelsen af *du* er næsten ens i København og Vinderup.

Vores fortolkning af resultaterne er at den øgede anvendelse af *du* startede i København, hvorfor der her ses den højeste anvendelse i de gamle optagelser, og at den herfra spredte sig til resten af landet i et tempo bestemt af afstanden til København. Der skete imidlertid det at anvendelsen af *du* toppede i København omkring tidspunktet for de gamle optagelser, mens anvendelsen af *du* i Odder og Vinderup derimod var i stigning også efter at den var standset i København, og informanterne herfra har derfor nærmet sig (Odder) eller helt indhentet (Vinderup) københavnerne i de nye optagelser (en statistisk analyse der tager højde for alle faktorerne på én gang, viser at der faktisk er tale om et fald i anvendelsen af *du* i København fra de gamle til de nye optagelser, mens den er stabil i Næstved). På et tidspunkt inden de nye optagelser har faldet i anvendelsen af *du* dog også spredt sig til Jylland; det ses af at de unge jyder – ligesom de unge over hele landet – anvender mindre *du* end de ældre.

Der er altså tale om en forandring der skifter retning enten umiddelbart før eller i løbet af den periode vi undersøger, men den vigtige pointe er at såvel stigningen som faldet i anvendelsen af den 'nye' variant starter i København og spredte sig herfra til resten af landet med en forsinkelse som synes at afhænge af afstanden. Udviklingen kan således illustreres i den abstrakte model der fremgår af Figur 3: Grafen er en model for hvordan et sprogligt træk (i dette tilfælde *du* anvendt som generisk pronomen) kan udvikle sig med hensyn til relativ brugshyppighed på forskellige steder til to tidspunkter T1 (1980'erne i dette tilfælde) og T2 (som i dette tilfælde måske ligger lidt senere end vores optagelser fra 2000'erne). København ligger i førerpositionen uanset om forandringen er en stigning eller et fald i anvendelsen af det givne træk, og det mener vi er karakteristisk for den danske

Figur 3: Model for udviklingen af brugen af et bestemt sprogligt træk over tid og sted.

sociolingvistiske virkelighed: København er Danmarks ubestridte sproglige normcentrum.

Participium-former

I moderne standarddansk/københavnsk talesprog danner verber (udsagnsord) stort set altid præteritum participium (kort tillægsform) med endelsen *-et*, altså fx *male*, *blive*, *tage* > *malet*, *blevet*, *taget* (se Eksempel 6), hvorimod en stor del af de uregelmæssige verber i mange jyske dialekter traditionelt bøjes med *-en*, altså fx *bleven* og *tagen* (se Eksempel 7 og 8).

- (6) det er mit første billede jeg har **malet** i farver
- (7) den er **bleven** noget større siden
- (8) så var de **tagen** ud til bueskydning

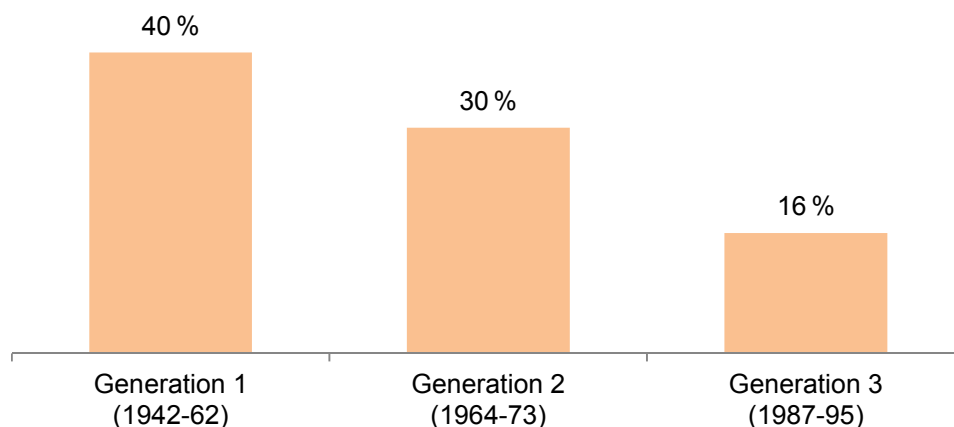
Der er ingen tvivl om at *en*-formen stadig benyttes i Jylland, men den er under pres af *et*-formen, der som nævnt bruges ved alle verber i standarddansk, og som i øvrigt også anvendes i jyske dialekter i forbindelse med de regelmæssigt bøjede verber.

Dette variationsfænomen er særlig interessant i vores sammenhæng fordi endelsen *-et* kan udtales på (mindst) to forskellige måder, nemlig med 'blødt' eller 'hårdt' d ([*əð*] eller [*əd*]). [*əd*]-udtalen er en jysk regional udtale som længe har været brugt i et stort midt- og østjysk område der inkluderer Århus og byerne i Trekantsområdet, mens [*əð*]-udtalen er københavnsk (og sjællandsk generelt). Således giver et studium af participium-former og deres udtale i Jylland også mulighed for at undersøge om *en*-formerne udskiftes med [*əð*] eller [*əd*] og dermed om der er tale om regionalisering eller standardisering når de dialektale *en*-former forsvinder. Hvis brugen af [*əd*] i Jylland rent faktisk stiger i takt med at *en*-formerne forsvinder, er der tale om regionalisering, hvilket ville være et meget interessant resultat eftersom der endnu ikke er

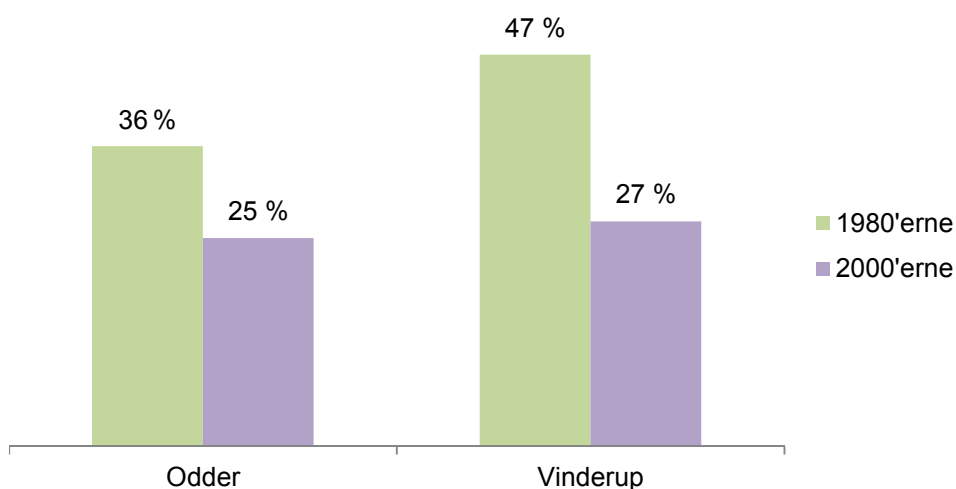
undersøgelser i Danmark der tyder på igangværende regionaliseringsprocesser. Hvis *en*-formerne (og eventuelt også [æd]-udtalen af *et*-formerne) derimod erstattes med [æð]-former, må udviklingen derimod betragtes som en standardisering med København som centrum.

Vi har undersøgt denne variation i Sprogforandringscentrets optagelser fra 1980'erne og 2000'erne i Vinderup i Vestjylland og Odder i Østjylland. I dette datamateriale har vi analyseret alle forekomster af de verber som i de traditionelle dialekter i de to områder forekommer i *en*-form. Det viste sig dog at kun 25 verber (fx *blive, finde, hjælpe, gå* og *skrive*) reelt forekommer i *en*-form i datamaterialet, og da det således kun er i forbindelse med disse verber at talerne har mulighed for at vælge mellem *en*- og *et*-former, er det kun de i alt 2233 forekomster af disse verber (i præteritum participium-form) der indgår i de resultater der præsenteres i det følgende. Samlet set forekommer de 25 verber kun i *en*-form i 28 % af tilfældene, og når det tages med i betragtning at en stor del af de verber der traditionelt er forekommet i *en*-form, slet ikke forekommer i denne form længere og derfor ikke regnes med her, tyder allerede dette på en betydelig afdialektisering af det sprog der tales på de to lokaliteter.

Ligesom i forbindelse med generiske pronominer blev dataene analyseret med statistiske metoder der giver et samlet billede af hvordan en række faktorer påvirker valget af den ene form i forhold til den anden. De faktorer vi inddrog, var *sted, optagetidspunkt, talerens fødeår, køn* og *socialklasse*, samt hvilket *verbum* der er tale om, og de viste sig alle at have betydning, men vi vil her alene fokusere på betydningen af fødeår, optagetidspunkt og sted. Figur 4 viser resultatet for de tre *generationer*, og Figur 5 viser resultatet for de fire *optagelsessteder* på de to *optagetidspunkter*. Kun andelen af *en*-former er angivet i figurerne.

Figur 4: Andelen af *en*-former i tre generationer (samlet resultat for Odder og Vinderup i 1980'erne og 2000'erne).

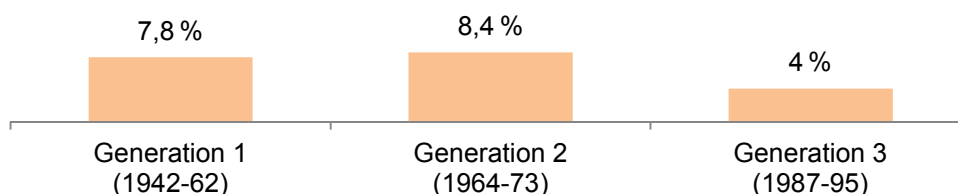
Figur 5: Andel af *en*-former i Odder og Vinderup i 1980'erne og 2000'erne (samlet resultat for alle tre generationer).

Som det fremgår af Figur 4, anvender de yngre talere færre *en*-former end de ældre. Det tyder på en igangværende proces hvor *en*-former erstattes med *et*-former (forskellen mellem generation 1 og 2 er reelt større end det fremgår af figuren, idet generation 1 kun er repræsenteret i Odder, mens generation 2 og 3 er repræsenteret i såvel Odder som Vinderup). Dette bekræftes når vi ser på hvordan *en*-formerne fordeler sig på optagetidspunkt. Figur 5 viser at der er sket et fald i anvendelsen af *en*-former fra 1980'erne til 2000'erne såvel i Odder som i Vinderup. Det fremgår også at faldet i *en*-formerne er betydeligt mere udtalt i Vinderup end i Odder. I 1980'erne brugte man i Odder langt færre *en*-former end i Vinderup, og Odder var således foran i afdialektiseringsprocessen (forskellen er reelt større end det fremgår af figuren, idet informanterne fra Odder, hvor generation 1 er repræsenteret, gennemsnitligt er ældre end informanterne fra Vinderup). Den mere fremskredne afdialektisering kan skyldes at Odder ligger nærmere København (og andre større byer) end Vinderup – og/eller at Odder i sig selv er en større by end Vinderup og dermed mere præget af urbanisering. I 2000'erne er der derimod ikke længere nogen forskel mellem Odder og Vinderup; anvendelsen af *en*-former ligger begge steder på et lavt niveau.

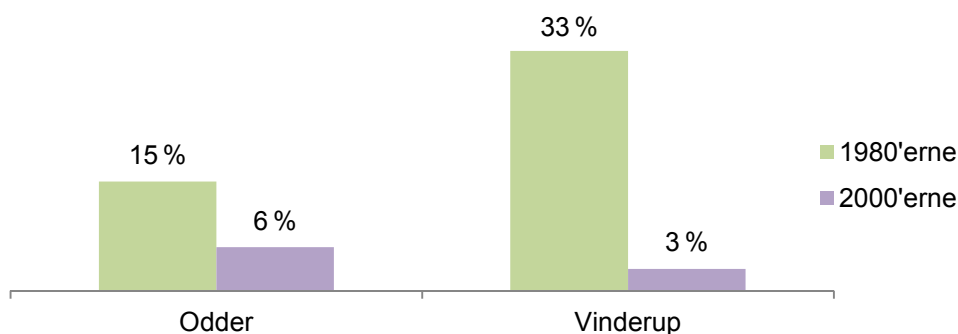
Det næste spørgsmål er hvilken udtalevariant af *et*-formen der vinder frem på *en*-formens bekostning – hvilken form skifter man til når man holder op med at bruge *-en*? Når der ses bort fra *en*-former (og også fra en helt fjerde udtalevariant hvor endelsen enten slet ikke udtales eller udtales som [ə]), udgør [əð]-former 93 % af participierne mens [əd]-former kun udgør 7 %. Dette tyder klart på at der er tale om en standardiseringsproces snarere end en regi-

onaliseringsproces når *en*-former erstattes med *et*-former. Den statistiske analyse viser endvidere at [æd]-formerne taber terræn over tid og efter alt at dømme er tæt på at forsvinde helt. Af Figur 6 fremgår det således at [æd]-former anvendes langt mindre af de unge end af de ældre (at der ikke er forskel på generation 1 og 2, skyldes formentlig at generation 1 som nævnt kun er repræsenteret i Odder). I Figur 7 ser vi at der i Vinderup sker et betydeligt fald i anvendelsen fra 1980'erne til 2000'erne, mens faldet i Odder er langt mindre; men her lå anvendelsen da også allerede i 1980'erne på et relativt lavt niveau.

Der ses altså omtrent samme mønster som i forbindelse med *en*-formerne: Odder er foran i udviklingen, men indhentes af Vinderup således at der i 2000'erne ikke længere er nogen forskel mellem de to steder.

Figur 6: Andel af *et*-former med den 'hårde' udtale [æd] i tre generationer (samlet resultat for Odder og Vinderup i 1980'erne og 2000'erne).

Figur 7: Andel af *et*-former med den 'hårde' udtale [æd] i Odder og Vinderup i 1980'erne og 2000'erne (samlet resultat for alle tre generationer).

Forandring fra københavnsk

De to udviklinger vi har gennemgået i det foregående, viser to forskellige udviklinger som dog er tæt forbundne. Udviklingen af participierne viser en helt klassisk dialektudtyndingsproces hvor de traditionelle dialektformer erstattes af københavnske/standard-former. Udviklingen af brugen af *du* vs. *man* viser tilsvarende hvordan udviklinger spredes fra københavnsk – her ikke

nødvendigvis som del af dialektudtynding men som del af en moderne talesprogsudvikling hvor træk kan gå op og ned i brug alt efter hvad der sker i københavnsk talesprog. Det er gennemgående for de udviklinger vi har fulgt på Sprogforandringscentret, at forandringer spredes fra københavnsk. Spørgsmålet er hvorfor det er sådan, og det er ikke enkelt at besvare. I det følgende vil vi komme med et bud på hvorfor sprogforandringer spredes fra københavnsk, og det handler i høj grad om *holdninger*.

Sprogholdninger

På Sprogforandringscentret undersøger vi ikke kun sprogbrug, men også sprogholdninger. Vi skelner mellem bevidst *tilkendegivne* og underbevidst *tilkendegivne* holdninger. For enkelheds skyld vil vi her blot sige *bevidste* og *underbevidste* holdninger, men det er vigtig at understrege at forskellen er af metodisk mere end teoretisk art: Det drejer sig om den forskel der eventuelt måtte være på de holdninger der fremkommer i sammenhænge hvor man er opmærksom på at der spørges til netop holdninger, og de holdninger der fremkommer i sammenhænge hvor man ikke er klar over at der spørges til holdninger. For at afdække de bevidste holdninger benytter man tit direkte metoder, hvorimod man er nødt til at benytte indirekte metoder hvis man vil afdække underbevidste holdninger. Vi har benyttet begge typer af metoder og altså undersøgt begge typer af holdninger i vores forskning.

Til den første type metode hører *dialekthitlisten*. Vi har bedt elever i 9. klasse i de fem fokusområder – København (Sjælland) og Næstved (Sjælland), Vissenbjerg (Fyn), Odder (Østjylland) og Vinderup (Vestjylland) – om at lave deres egen dialekthitliste ved at rangordne et antal navngivne måder at tale dansk på alt efter hvilken de ka' li' bedst, næstbedst, osv. Resultatet fremgår af Tabel 1. Navnet på den lokale dialekt samt nabodialekten eller sproget i den nærmeste storby var alle steder blandt de navne der skulle rangordnes. Disse er gengivet på grøn baggrund i tabellen. Navnene *rigsdansk* og *københavnsk* indgik altid – gengivet hhv. med blå og rødt i tabellen. Derudover var der et varierende antal andre navne der tilsammen kunne siges at dække sprogbrogen i landet som helhed. I København, Næstved og Vissenbjerg rangordnede eleverne 7 dialekter, i Odder 10, og i Vinderup 11. Det betyder at tallene i tabellen er gennemsnit på skalaer med hhv. 7, 10 og 11 trin. (N angiver hvor mange elever der deltog).

Det gennemsnitlige resultat synes alle fem steder at være fremkommet i kraft af ét og samme princip, hvor stærk 'lokalpatriotisme' kombineres med kendskab til, og accept af, *rigsdansk*s specielle status. Således placeres navnet på ens egen dialekt i top: *københavnsk* i København, *sjællandsk* i Næstved, *fynsk*

Tabel 1: Dialekthitlister fra hvert af de 5 DGCSS-samfund: Bevidste holdninger.

København (N=135)	Næstved (N=163)	Vissenbjerg (N=54)	Odder (N=172)	Vinderup (N=81)	
københavnsk	1,57 sjællandsk	1,50 fynsk	2,09 østjysk	2,26 midtjysk	3,00
sjællandsk	2,53 københavnsk	2,67 odenseansk	2,09 århusiansk	2,53 vestjysk	3,52
rigsdansk	3,28 rigsdansk	3,72 rigsdansk	3,54 rigsdansk	4,91 rigsdansk	4,86
fynsk	4,78 lolland-falstersk	4,14 jysk	4,48 københavnsk	5,41 nordjysk	5,01
århøusiansk	5,12 fynsk	4,50 sjællandsk	5,00 nordjysk	5,57 århusiansk	5,56
jysk	5,13 jysk	5,39 københavnsk	5,02 vestjysk	5,86 østjysk	5,60
bornholmsk	5,59 bornholmsk	6,02 bornholmsk	5,89 sjællandsk	5,95 sønderjysk	6,91
			fynsk	6,73 fynsk	7,21
			sønderjysk	7,09 sjællandsk	7,27
			bornholmsk	8,73 københavnsk	7,63
				bornholmsk	9,32

i Vissenbjerg, *østjysk* i Odder, *midtjysk* i Vinderup. Dernæst følger navnet på sproget i den lokale storby de steder hvor der er en sådan: *københavnsk* i Næstved, *odenseansk* i Vissenbjerg, *århøusiansk* i Odder. Hvis der ikke er en lokal storby, følger i stedet den nærmeste lokale dialekt på andenplads: *sjællandsk* i København, *vestjysk* i Vinderup. *Rigsdansk* følger alle steder på tredjeplads. Dette svarer godt til hvad vi kan kalde for den 'officielle' sprogideologi, hvor lokalsproget fremhæves positivt for sin rolle i den enkeltes identitetsdannelse mens rigsdansk fremhæves positivt for sin rolle som fælles kommunikationsmiddel. I København og i Næstved overtrumfer de unges lokalpatriotisme den 'officielle' stigmatisering af *københavnsk*, men vest for Storebælt genfinder vi denne traditionelle nedvurdering af hovedstadssproget.

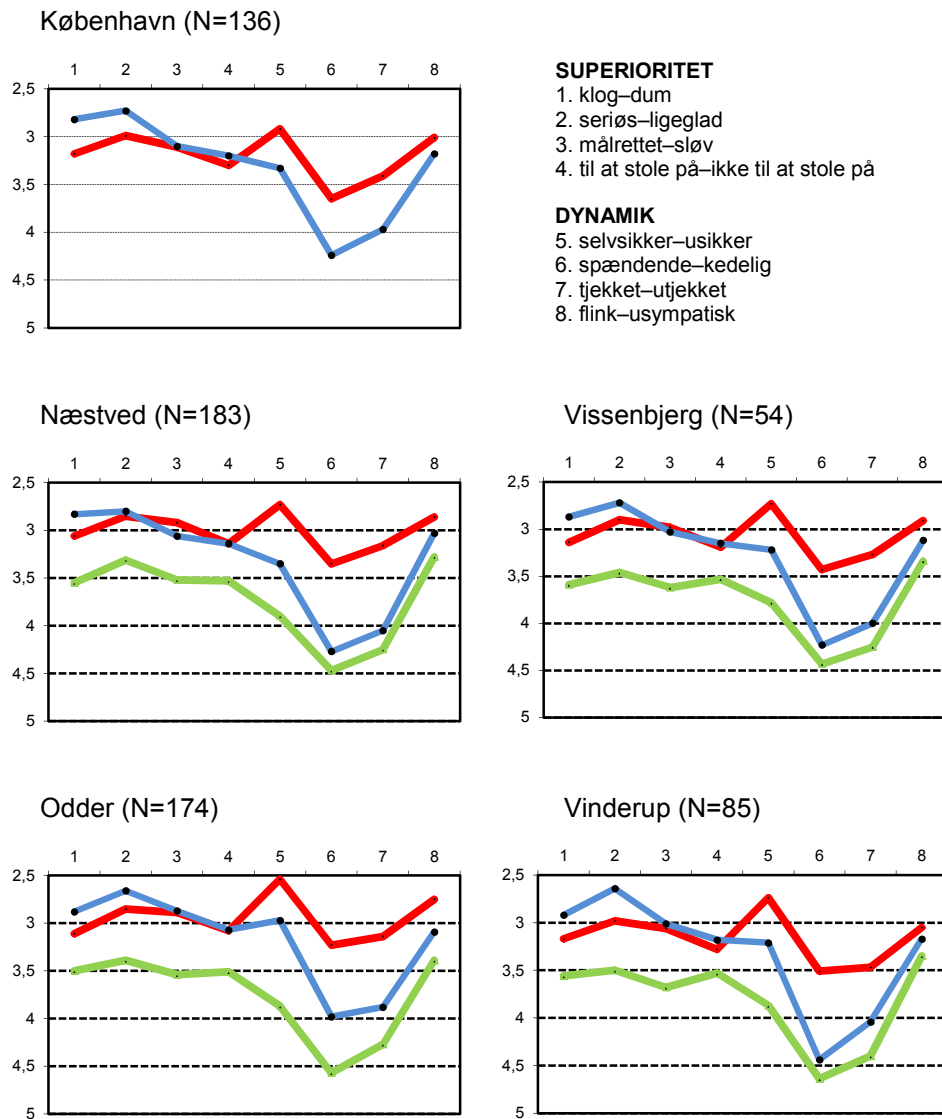
Holdningsmønsteret svarer meget dårligt til det der sker med sprogbrugen, hvor det lokalfarvede sprog er på retur mens københavnsk vinder frem. Resultaterne synes altså at vise at sprogholdninger ikke har noget med ændringer i sprogbrug at gøre, eftersom vi i studierne af sprogbrug har set at forandringerne spreder sig fra København til resten af landet – og det på trods af at vi kan se af ovenstående beskrivelser at der generelt ser ud til at herske negative holdninger over for københavnsk sprogbrug.

Det er imidlertid her de *underbevidste* holdninger kommer ind i billedet. Man kan nemlig spørge om det ikke har en betydning at de holdninger der kommer til udtryk i en sådan rangordningsopgave, er bevidst tilkendegivne: Eleverne ved hvad de er med til; de ved at de lægger sprogholdninger for

dagen. Måske ville det se anderledes ud hvis de gav deres holdninger til kende uden at være klar over at det var det de gjorde?

På Sprogforandringscentret har vi taget denne problemstilling et skridt videre i et eksperiment som vi kalder for *masketesten*. Inden eleverne lavede dialekt-hitlister (som omtalt ovenfor), bad vi dem om at vurdere 12 lyd-indspillede stemmeprøver mht. 8 personlighedstræk. Vurderingerne blev foretaget som afkrydsninger på 7-trinsskalaer med et positivt adjektiv i den ene ende og et negativt i den anden (disse adjektivpar er gengivet i Figur 8). De 12 stemmer, som alle talte i et halvt minut om det samme emne, repræsenterer tre måder at tale standardsproget på – som vi vil kalde for *aksanger*. (Stavemåden signalerer at dette drejer sig om 'hjemmegroede' måder at tale standardsproget på, til forskel fra dansk med *accent* – fx tysk, engelsk eller fransk accent – dvs. måder at tale på der skyldes 'fremmed' baggrund). Vi har en KONSERVATIV aksang (som svarer til betegnelsen *rigsdansk*), en MODERNE aksang (som svarer til *københavnsk*) og en LOKAL aksang (som svarer til det *lokale dialektnavn* i hitlisterne ovenfor). De 4 hhv. KONSERVATIVE og MODERNE stemmer var alle unge københavnere og blev brugt alle 5 undersøgelsessteder. De 4 LOKALE stemmer der blev brugt i Næstved, var fra Næstved; i Vissenbjerg var de 4 LOKALE stemmer fra Odense, i Odder fra Århus, og i Vinderup fra Holstebro. Alle de lokale stemmer var altså også unge og afveg kun svagt fra de københavnske stemmer (i form af prosodiske træk: stød i Næstved; intonation på Fyn og i Jylland). Eleverne var på dette tidspunkt ikke blevet orienteret om at undersøgelsen drejede sig om 'holdninger til dialekter', og dette gik ikke op for dem (netop fordi stemmerne repræsenterede de tre standardsproglige aksanger der dominerer i de unges dagligdag). Det vil sige at de vurderinger vi fik på denne måde, er hvad vi kan kalde for *underbevidste* holdninger, i modsætning til de *bevidste* holdninger fra dialekt-hitlisterne. Resultatet ses i Figur 8.

Hvad den relative op- og nedvurdering af de tre aksanger angår, er der to ting at bemærke. For det første: at LOKAL (de grønne kurver) nedvurderes på alle skalaer i sammenligning med såvel KONSERVATIV som MODERNE; dvs. at de unge alle vegne uden for København nedvurderer det sprog som i de flestes tilfælde er deres eget. For det andet: at KONSERVATIV klarer sig bedre eller lige godt som MODERNE på de fire skalaer til venstre i figurene (nummereret 1 til 4 på hver figur), mens MODERNE vurderes klart mest positivt på skalaerne til højre (nummereret 5 til 8 på hver figur). På det grundlag taler vi om to vurderingsdimensioner, som vi kalder for hhv. 'superioritet' og 'dynamik'. KONSERVATIV kan godt konkurrere når det drejer sig om 'superiore' værdier (såsom 'klogskab', 'seriøsitet', 'målrettethed' og 'pålidelighed'), men har ingen chance mod MODERNE når det drejer sig om at være 'dynamisk' ('selvsikker', 'spændende' og 'tjekket').

Figur 8: Masketestresultater fra hvert af de 5 DGCSS-samfund: Underbevidste holdninger.

Vurderinger af aksangerne KONSERVATIV (blå kurve), MODERNE (rød kurve) og LOKAL (grøn kurve). Enhederne på X-aksen er de 8 vurderingsskalaer, som på grundlag af resultatmønstret kan inddeles i 4 'superioritetsskalaer' (1–4) og 4 'dynamiksskalaer' (5–8). Værdierne på Y-aksen er gennemsnitsværdier på 7-trinsskalaer for de 4 stemmer der udgør en aksang. Lav værdi (høj placering i figurerne) er mere positiv vurdering (i den forstand at 'klog' er positiv og 'dum' er negativ, osv.).

Resultaterne de fem steder er overraskende ensartede. Hvordan kan vi forklare og forstå at de underbevidste holdningsmønstre ligner kopier af hinanden på tværs af landet? Hvordan ved 9.-klasseelever i Næstved, Vissenbjerg, Odder og Vinderup hvordan variationen i københavnsk – KONSERVATIV og MODERNE – vurderes af unge københavnere? Opvurderingen af MODERNE (især som 'dynamisk' sprogbrug) er i hvert fald ikke noget de lærer i skolen. Men det må have med fælles erfaringer at gøre. Det er svært at få øje på andet end medierne som denne fælles erfaringskilde.

Ved at sammenligne resultaterne fra hhv. dialektthitlisterne og masketesten kan vi pege på to interessante forhold. Vi kan for det første pege på at den underbevidste rangordning af de tre aksanger (MODERNE > KONSERVATIV > LOKAL) vender den bevidst konstruerede rangorden på hovedet hvad *den lokale dialekt, rigsdansk og københavnsk* angår. Den underbevidste rangorden er i klar modstrid med den 'officielle' sprogideologi. Vi har altså kunnet konstatere to sprogideologiske niveauer hos de unge, og vi kan slå fast at kun det ene – det bevidste holdningsniveau – ser ud til at være underlagt påvirkning fra den offentligt tilgængelige sprogpoltiske diskurs.

For det andet kan vi pege på at de to ideologiske niveauer synes at have vidt forskellig betydning i forhold til de unges sprog. Vores resultater tyder på at sprogideologi – værdier og holdninger – spiller en rolle i sprogforandring på det *underbevidste* holdningsniveau, men er uden betydning på det *bevidste* holdningsniveau.

Hvis vi dertil antager at det er holdninger og ideologi som er selve drivkraften i sprogforandringsprocesser, er det nærliggende at forestille sig at fremtiden ser sort ud for selv den svageste form for lokalpræg i sproget. For når de unge rundt omkring i landet underbevidst nedvurderer de lokale stemmer i masketesten i sammenligning med de københavnske stemmer, er det i de flestes tilfælde deres eget sprog (standardsprog med lokal aksang) de nedvurderer.

Mediernes rolle

Som antydnet ovenfor er det nærliggende at tænke på de landsdækkende radio- og TV-kanaler som det sted hvor de unge gør sig de fælles erfaringer med sprogbrug der giver sig udslag i de ensartede *underbevidste* holdninger som vi finder i vores undersøgelser. Inden for sociolingvistikken har man imidlertid i stor udstrækning betragtet det som umuligt at medier skulle kunne påvirke talesproget. Man har ment at talesprogsforandringer kun kan ske ved ansigt-til-ansigt-kommunikation. I de senere år er der imidlertid fremkommet flere undersøgelser der tyder på at det både er muligt og almindeligt at medier påvirker talesproget. Det sker ikke på samme måde alle steder, og for alle

mennesker, men der er tydelige tegn på at sproget i medierne påvirker sproget hos mediebrugerne.

Den kopi-lignende overensstemmelse mellem de underbevidste holdningsmønstre som ses i graferne i Figur 8, må nødvendigvis skyldes en nationalt ensartet erfaring med hvordan forskellige sprogbrug (skal) vurderes. Os forekommer det svært at få øje på andet end landsdækkende radio og TV som kilde til denne fælles erfaring. Det er ikke utænkeligt at de sociale medier på længere sigt vil komme til at fungere anderledes i den altid tilstedeværende konflikt mellem sproglig norm og sproglig variation. Men indtil videre betyder radio og TV meget for sprogbrug og sprogholdninger i Danmark. Og det betyder at talesproget i Danmark vil fortsætte med at udvikle sig i retning af det københavnske sprog der totalt dominerer i radio og TV. Det sker ikke fordi folk imiterer det sprog de hører i fjernsynet, men fordi de i fjernsynet erfarer hvilke sociale værdier der knytter sig til forskellige måder at tale dansk på – og dermed erfarer noget om de sprogkrav der skal honoreres hvis man vil frem her i verden.

Hvis man vil læse mere ...

– om du/man-variationen

- Beck Nielsen, Søren, Christina Fogtmann Fosgerau and Torben Juel Jensen. 2009. From community to conversation – and back. Exploring the interpersonal potentials of two generic pronouns in Danish. *Acta Linguistica Hafniensia* 41. 116–142.
- Jensen, Torben Juel. 2008. Om du i betydningen 'man'. *Nyt fra Sprognævnet* 2008 (3). 1–8.
- Jensen, Torben Juel. 2009. Standardisering, globalisering og lokalisering – generiske pronomener i Vinderup. Henrik Hovmark, Iben Stampe Sletten og Asgerd Gudiksen (red.) *I mund og bog. 25 artikler om sprog tilegnet Inge Lise Pedersen på 70-årsdagen d.5.juni 2009*. København: Københavns Universitet. 157–169.
- Jensen, Torben Juel. 2009. Generic variation? Developments in the use of generic pronouns in late 20th century spoken Danish. *Acta Linguistica Hafniensia* 41. 83–115.

– om -en/-et-variationen

- Jensen, Torben Juel og Marie Maegaard. 2010. Hvor er bleven blevet af? Præteritum participium af stærke verber i Jylland. *Danske talesprog* 10. 34–56.
- Jensen, Torben Juel and Marie Maegaard. 2012. Past participles of strong verbs in Jutland Danish: A real-time study of regionalization and standardization. *Nordic Journal of Linguistics* 35(2). 169–195.

– om sprogholdningsstudier

- Garrett, Peter. 2010. *Attitudes to Language*. Cambridge: Cambridge University Press
- Kristiansen, Tore. 2009. The macro-level social meanings of late-modern Danish accents. *Acta Linguistica Hafniensia* 41. 167–192.
- Kristiansen, Tore and Stefan Grondelaers (eds). 2013. *Language (De)standardisation in Late Modern Europe: Experimental Studies*. Oslo: Novus.
- Maegaard, Marie. 2005. Language attitudes, norm and gender. A presentation of the method and results from a language attitude study. *Acta Linguistica Hafniensia* 37. [Thematic issue: *Subjective processes in language variation and change*; edited by Tore Kristiansen, Peter Garrett and Nikolas Coupland]. 55–80.
- Maegaard, Marie. 2009. Den kvalitative sprogmaskemetode – mellem ideologi og praksis. Asgerd Gudiksen, Henrik Hovmark, Pia Quist, Jann Scheuer, Iben Stampe Sletten (red.) *Dialektforskning i 100 år*. Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet. 171–196.
- Maegaard, Marie, Frans Gregersen, Pia Quist and J. Normann Jørgensen (eds.). 2009. *Language Attitudes, Standardization and Language Change – perspectives on themes raised by Tore Kristiansen on the occasion of his 60th birthday*. Oslo: Novus Forlag.

– om underbevidste sprogholdningers rolle i sprogforandring

- Kammacher, Loïuse, Andreas Stæhr and J. Normann Jørgensen. 2011. Attitudinal and sociostructural factors and their role in dialect change. Testing a model of subjective factors. *Language Variation and Change* 23(1). 87–104.
- Kristiansen, Tore. 2011. Attitudes, ideology and awareness. Ruth Wodak, Barbara Johnston and Paul Kerswill (eds.) *The SAGE Handbook of Sociolinguistics*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE. 265–278.
- Kristiansen, Tore. 2015. The primary relevance of subconsciously offered attitudes. Focusing the language ideological aspect of sociolinguistic change. Alexei Prikhodkine and Dennis R. Preston (eds.) *Responses to Language Varieties. Variability, processes and outcomes*. Amsterdam: John Benjamins. 87–115.
- Kristiansen, Tore and Jens Normann Jørgensen. 2005. Subjective factors in dialect convergence and divergence. Peter Auer, Frans Hinskens and Paul Kerswill (eds.) *Dialect Change. Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge: Cambridge University Press. 287–302.

Maegaard, Marie., Torben Juel Jensen, Tore Kristiansen and Jens Normann Jørgensen. 2013. Diffusion of language change: Accommodation to a moving target. *Journal of Sociolinguistics* 17(1). 3–36.

– om mediernes rolle i sprogforandring

Androutsopoulos, Jannis (ed.). 2014. *Mediatization and Sociolinguistic Change*. Berlin: De Gruyter. (Bogen indeholder mange relevante artikler).

Stuart-Smith, Jane. 2011. The view from the couch: changing perspectives on the role of the television in changing language ideologies and use. Tore Kristiansen and Nikolas Coupland (eds.) *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo: Novus Press. 223–239.

Stuart-Smith, Jane, Gwilym Pryce, Claire Timmins, Barrie Gunter. 2013. Television can also be a factor in language change: Evidence from an urban dialect. *Language* 89(3). 501–536.

Journal of Sociolinguistics 18(2) 2014 indeholder en række debatartikler om emnet.

Læs også Kapitel 2 i denne bog.

Torben Juel Jensen, lektor i dansk sprog, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Tilknyttet Sprogforandringscentret fra dets begyndelse i 2005 først som postdoc, siden (fra 2008) som lektor i dansk talesprog. Leder af centrets arbejde med grammatisk variation og centralt placeret i korpusopbygningen, medlem af ledelsen på Sprogforandringscentret 2010–2015.

E-mail: tjuelj@hum.ku.dk

Tore Kristiansen, professor i sociolingvistik, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

Medlem af Sprogforandringscentrets ledelsesgruppe 2005–2015. Ansvarlig for centrets sprogholdningsundersøgelser og koordinator (sammen med Nikolas Coupland) af SLICE.

E-mail: tk@hum.ku.dk

Marie Maegaard, lektor på Afdeling for Dalektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

Tilknyttet Sprogforandringscentret som forskningsassistent i 2007, postdoc 2007–2010, leder af fonetikgruppen 2007–2014, medlem af ledelsen på Sprogforandringscentret 2010–2015, leder af Sprogforandringscentret fra 2015.

E-mail: mamae@hum.ku.dk